

Vikingetiden i Skandinavien fremstår som en afgørende formativ periode, hvor der sker gennemgribende samfundsmæssige forandringer. En række grundlæggende institutioner og former for organisering træder frem, bla. de urbane miljøer - byer.

'BYENS RØDDER'

ARKÆOLOGISKE UNDERSØGELSER AF DEN URBANE KULTUR I SKANDINAVIEN

ANDRES S. DOBAT

INSTITUT FOR KULTUR OG SAMFUND, AARHUS UNIVERSITET

Som samlingspunkter for økonomiske, militære, religiøse og politiske funktioner opstår de første bymiljøer i Skandinavien i tiden mellem 700 og 1100 e.Kr. Deres opståen markerer kulminationen på en lang udviklingsproces og er betinget af en række samfundsmæssige og kulturelle forandringer i tiden op til og under vikingetiden; skibsteknologiske landvindinger, fremvæksten af en politisk elite, og ikke mindst overgangen til den Romersk-Katolske kirkes centraliserede organisationsstruktur.

VIKINGETIDENS BYER

Vikingetidens byer udgør et centralt element af en såvel lokal som global kulturarv. Når vi i dag går i byens gader i Aarhus (vikingetidens Aros), Ribe (vikingetidens Ripen) eller det nutidige tyske Slesvig (vikingetidens Hedeby) og det svenske Lund, så går vi delvis over de samme gader og runder de samme hjørner,

som strukturerede de første byboers færden og handlinger for over 1000 år siden. Og når vi med store som små handlinger følger i de for længst udtrådte spor af de første byboere i vikingetiden, så skriver vi os ind i disse steders over 1000 år lange historie.

I vikingetidens byer formedes ny sociale grupper og relationer; med markedøkonomiske principper og monetær økonomi vandt nye måder at handle med indpas; og med den retslige og mentale opdeling af landskabet i by og land formedes en dikotomisk adskillelse og organisatorisk centralisering, som i høj grad er rammesættende for de nutidige samfund.

Men hvad er baggrunden for opståen af de første byer? Hvilke faktorer var udslagsgivende for de første byers placering? Hvilke aktører stod bag? Hvad var byernes primære funktioner? Det

er disse og andre spørgsmål, som arkæologien prøver at finde svarene på i udforskningen af den skandinaviske urbaniseringsproces, som foregår langt før de første detaljerede skriftlige vidnesbyrd om forholdene i Nordeuropa. Og det er bl.a. disse spørgsmål, som projektet 'Mellem land og by – udviklingen af det urbane samfund i Sydsandinavien' ved Aarhus Universitet, finansieret af Carlsbergfonden, prøver at finde svarene på.

UDGRAVNINGEN AF EN "VIKINGEBY"

Et unikt studieobjekt for bydannelsesprocessen i Skandinavien, er udviklingen af Hedeby/Slesvig i den gamle grænseegn Slesvig, som gennem hele vikingetiden udgjorde et brohoved

for transmissionen af kultur og ideer mellem kontinentets komplekse statsamfund og Sydsandinavien. I Hedeby/Slesvig kan vi følge udviklingen af en vikingetids handelsplads ved Hedeby Noor (Hedeby) til en regulær by, som ud over økonomiske funktioner også rummer centrale politiske og religiøse funktioner i middelalderen.

I 2003 førte målrettede detektorafsøgninger til opdagelsen af en vikingetidsbebyggelse ved Füsing, beliggende mindre end 5 kilometer fra Hedeby og Slesvig ved fjorden Slien, som hurtigt åbnede for overraskende perspektiver i forhold til forståelsen af baggrunden for opståen af Hedeby og Slesvig. Inden for rammen af projek-

Udgravningerne blev gennemført inden for rammen af internationale 'field-schools', med deltagelse af arkæologistuderende fra europæiske og nordamerikanske universiteter.

FOTO: ANDRES DOBAT

Vikingetidens byer udgør et centralt element af en såvel lokal som global kulturarv.

tet 'Mellem land og by' er der sidenhen blevet gennemført omfattende rekognosceringer og regulære udgravninger på stedet. Disse har været med til at skabe et billede af en rig og kompleks lokalitet: Som ingen andre vikingetidslokaliteter i det sydlige Jylland kendetegnes pladsen af flere hundrede metalfund fra 700 til 900-tallet, bl.a. en række unikke og prestigøse ædelmetalarbejder, som ellers kun kendes fra samtidens aristokratiske miljøer. Lige så overraskende er de mange spor af håndværk og handel på pladsen. Selve bebyggelsen bestod af over 200 grubehuse og en række langhuse, heriblandt en over 30 meter lang halbygning, som øjensynligt er blevet nedbrændt. Spor af brand og våben i stolpehullerne antyder, at dette skete som følge af en militær konflikt engang i 900-tallet. Beliggende på et prominent bakkeplateau, indrammet af fjorden Slien og Füsing Å, var pladsen særdeles eksponeret. Især de høje langhuse må have været synlige for enhver, som sejlede på fjorden mellem Østersøen og Hedeby/Slesvig. Husenes beboere havde til gengæld overblikket over hele den indre del af fjorden og indsejlingen til Hadeby Noor samt byområdet af Hedeby og Slesvig.

Selvom spørgsmålet om pladsens funktion og betydning stadig er ubesvaret, tyder de hidtil opnåede resultater på, at der er tale om en stormandsresidens og sædet af en regional elite. Af særlig interesse er pladsens umiddelbare tilknytning til Hedeby og Slesvig. Med etableringstidspunktet i 700-tallet er bebyggelsen ved Füsing faktisk ældre end de første bebyggelsesaktiviteter ved Hedeby. Opgivelsen af pladsen omkring år 1000 korrelerer med grundlæggelsen af Slesvig på den nordlige bred af Slien. Dette medfører en række

spørgsmål og perspektiver for forståelsen af baggrunden af denne bydannelse.

Pladsens beliggenhed tyder, sammen med de mange fund af spor efter handel og håndværk, på en funktion som distributions- og produktionscenter. Dette understreger, at den tidlige urbanisering i Skandinavien ikke medførte, at byerne havde monopol på disse funktioner. Tvært imod synes handel og håndværk langt op i tiden at have været dybt forankret i de decentrale netværk af det traditionelle gudsamfund. Den klare opdeling mellem by og land, med byen som samfundets midtpunkt og et ruralt opland som producent for råvarer og madvarer, er altså et forholdsvis sent fænomen.

EN KONGELIG RESIDENS?

De tidligste historiske kilder beretter om, at Hedeby blev grundlagt i 808, af den danske konge Godfred. I de samme kilder refereres dog allerede år forinden til en ældre by, Sliesthorp, som havde fungeret som kongens base til at reetablere forsvarsværket Danevirke. Füsing bopladsen ligger faktisk kun få hundrede meter fra den centrale del af Danevirke-systemet, et massivt spærringsanlæg på tværs af fjorden, som byggedes i 700-tallet, og som skulle forhindre overgangen over fjorden. Spærringen var en del af Danevirke-befæstningen, som blev påbegyndt samtidigt med etableringen af Füsing i 700-tallet. Spørgsmålet ligger lige for: Kan Füsing lokaliteten være kong Godfreds Sliesthorp, og dermed den ældste fase af Hedeby/Slesvig?

Også efter etableringen af Hedeby kan Füsing have bibeholdt en særlig funktion i forhold til denne tidlige by. Indtil videre er der i Hedeby ikke fundet tegn på, at magthavere som kongen eller kongens repræsentanter tog permanent ophold her. Derimod peger både arkæologiske og skriftlige vidnesbyrd på, at Füsing - i hvert fald i perioder - var opholdssted for samtidens højeste sociale elite. Dette underbygges endvidere af pladsens dominerende landskabsposition ved indsejlingen til byen, hvor ikke mindst de højt hævede langhusbygninger tydeliggjorde beboernes status og magtkrav. På denne baggrund kan Füsing også tolkes som sædet for de politiske og militære magthavere i Hedeby. Fra den sikre position på den nordlige side af fjorden, og i behørig afstand fra byens larm og stank, kunne de ikke alene sikre markedsfreden i byen. Herfra kunne de også afkræve deres

FOTO: ESPEN SCHLOSSER MAURITSEN

andel i de økonomiske transaktioner på stedet i form af direkte handelsafgifter eller møntskat. I modsætning til deres middelalderlige eller senere efterfølgere, med deres rumligt koncentrerede organisationsstruktur, fremstår vikingetidens bydannelser dermed som i høj grad dispergeret, med de enkelte funktioner spredt ud i et større geografisk område.

Det er disse forskellige funktioner (overregional og regional handel, produktion, militær organisation, religionen og politisk magt), som ved overgangen til middelalderbyen smelter sammen og bliver samlet geografisk til den strukturelle enhed, vi betegner som by. I den sammenhæng er det af særlig interesse, at Füsing øjensynligt opgives samtidigt med etableringen af Slesvig, som få årtier senere også skulle overtage Hedeby's funktion som international handels- og håndværkscenter. Dette afspejler en mere overordnet udvikling omkring år 1000. Overalt i Skandinavien opgives på denne tid de gamle høvdinge- og

kongeresidenser, som herefter erstattet af en ny generation af byer.

I kraft af sin særlige geografiske kontekst, nær handelscentret Hedeby, middelalderbyen Slesvig og forsvarsværket Danevirke har den ny-opdagede lokalitet Füsing vist sig at åbne for vidtrækkende perspektiver i forhold til opståen og baggrunden for en konkret case af den skandinaviske bydannelse. Fundet af pladsen har således føjet væsentlig ny viden til vores forståelse af urbaniseringens bagvedliggende processer. På baggrund af bydannelsens grundlæggende implikationer peger de hidtil opnåede resultater dog langt ud over den konkrete regionale kontekst og berører mere overordnede forskningsspørgsmål knyttet til en periode, hvor de nordeuropæiske samfund blev integreret i et fælleseuropæisk kulturfællesskab. En fornyet bevilling fra Carlsbergfondet har betydet, at disse spørgsmål kan forfølges ved fremtidige arkæologiske undersøgelser ved Füsing.

Fundpladsens beliggenhed ved den nordlige bred af fjorden Slien. I baggrunden anes Hedeby (til venstre) og den middelalderlige bykerne af Slesvig (til højre).